

O`ZBEKISTON RESPUBLIKASI QISHLOQ VA SUV XO`JALIGI VAZIRLIGI

SAMARQAND QISHLOQ XO`JALIK INSTITUTI

QISHLOQ XO`JALGI IQTISODIYOTI VA BOSHQARUV KAFEDRASI

"Agrosanoat majmui iqtisodiyoti" fanidan

kurs ishi

Mavzu: AGROSANOAT MAJMUASINING MOHIYATI VA TARKIBI

2011- 2012 o`quv yili

Bajardi: Botirov Alisher _____
(f.i.sh) (imzo)

Iqtisodiyot va boshqaruv fakulteti Fermer xo`jaligini boshqarish bo`limi
3-boskich 38 - guruh talabasi

Rahbar : Murodov A. _____
(f.i.sh) (imzo)

Samarqand-2012

REJA:

1. Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси”

тушунчаси, унинг моҳияти

2. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси)

3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни

4. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Хулоса ва таклифлар

Адабиётлар рўйхати

1. Агросаноат интеграцияси. “Агросаноат мажмуаси”

тушунчаси, унинг моҳияти

Агросаноат интеграцияси – саноат ва қишлоқ хўжалигининг бир-бирига сингиб кетиши, бир бутун тизимга айланишидир. Агросаноат интеграцияси ижтимоий меҳнат тақсимоти ва кооперациясини ривожланишининг натижасидир. Тармоқларнинг бир-биридан ажралиб кетиши уларнинг ишлаб чиқарган маҳсулотларини айрибошлашни кучайишини талаб қилди. Бир тармоқда ишлаб чиқариладиган маҳсулотга талаб асосан бошқа тармоқда вужудга келади. Натижада бир тармоқ иккинчисиз мўътадил ривожлана олмайди. Бу уларни интеграциялашуви заруратини келтириб чиқаради. Саноат ва қишлоқ хўжалигининг ривожи улар ўртасида алоқаларнинг мураккаблашувига олиб келди. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари қайта ишланиш учун қайта ишлаш саноатига тушади. Бунинг натижасида қишлоқ хўжалиги саноат учун хом ашё етказиб берувчи тармоққа айлана боради. Қишлоқ хўжалигининг охири истеъмолчи билан тўғридан-тўғри алоқаси камайиб боради. Ўз навбатида истеъмолчиларга тайёр маҳсулот ишлаб чиқарувчилар (қайта ишлаш саноати) яқинлашиб боради. Бу эса ўз навбатида тармоқлараро интеграцияни кучайтиради.

Кейинги йилларда ишлаб чиқариш шу даражада юксалиб бормоқдаки, иқтисодиётнинг турли тармоқлари бир-бири билан жуда чамбарчас боғланиб қолмоқда. Уларнинг боғланиши, айниқса, технологик жиҳатидан бир – бирини тўлдирувчи тармоқларда кучли. Агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларда бу жараён жуда ёрқин намоён бўлмоқда.

Бугунги кунда қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқарувчи, уни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи, қайта ишланган тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи соҳалар иқтисодиётини бир – биридан ажри ҳолда тасаввур этиб бўлмайди. Бу тармоқлар ягона бир тизимни ташкил этади ва уларнинг биргаликда мутаносиб ишлаши провард натижанинг самарали бўлишини таъминлайди. Ҳозирда қишлоқ хўжалиги ишлаб

чиқариши билан саноатнинг бир бутун кўриниш олаётгани тўғрисида кўплаб мисоллар келтириш мумкин. Жумладан, “Ўзмевасабзавотузумсаноат-холдинг” компаниясига қарашли ширкат- заводлар, сутни қайта ишловчи айрим корхоналар, шунингдек, иссиқхоналар, парандачилик фабрикалари бунга мисол бўла олади. Бу соҳаларда бир юридик мақомга эга корхонада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб чиқарилади ва шу корхонанинг ўзида у даслабки қайта ишлаш жараёнидан ўтади, баъзан, тўла қайта ишланади. Бу корхоналарда ишлаб чиқариш қишлоқ хўжалиги даражасидан юқорилашиб, маълум маънода саноатлашиб кетган.

Агросаноат интеграциясининг янада чуқурлашиб бориши объектив жараёндир. Бу, албатта, қишлоқ хўжалигининг ва умуман, агросаноат мажмуасининг, иқтисодийнинг ривожланишига олиб келувчи жараёндир.

Агросаноат интеграциясининг ва кооперациясининг маҳсули сифатида ўтган асрнинг 60-йилларидан бошлаб мамлакатимизда агросаноат мажмуаси ягона тизим сифатида шаклана бошлади.

Агросаноат мажмуаси – қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ишлаб чиқариш, уларни тайёрлаш, қайта ишлаш, сақлаш ва тайёр маҳсулотни истеъмолчиларга етказиб берувчи, ягона мақсадларга бўйсундирилган, технологик жиҳатдан устун даражада бир бири билан боғланган тармоқ ва хизматлар йиғиндисидир. Иқтисодий фан мамлакат, ҳудуд ва маҳсулот турлари бўйича “агросаноат мажмуаси” тушунчаларини фарқлайди. Шунга кўра агросаноат мажмуаси:

- Мамлакат агросаноат мажмуаси;
- Ҳудуд агросаноат мажмуаси;
- Ихтисослашган (гўшт, сут, дон, сабзавот ва полиз каби маҳсулот турларини етиштириш билан шуғилланувчи) агросаноат мажмуаларидан иборат.

Ихтисослашган агросаноат мажмуалари иккига бўлинади. Биринчиси, озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи агросаноат мажмуаси. Иккинчиси ноозиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқарувчи агросаноат мажмуаси. Бу

агросаноат мажмуаларининг ҳар иккаласи ҳам алоҳида олинган товарлар (маҳсулотлар) бўйича агросаноат мажмуаларини ташкил этади.

Мамлакат агросаноат мажмуасига қишлоқ хўжалиги, агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар (қишлоқ хўжалиги техникалари ишлаб чиқаувчи заводлар, омухта ем заводлари, минерал ўғитлар тайёрловчи заводлар ва х.з.), қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи (пахта заводлари, донни қайта ишловчи элеваторлар, гўшт, сут комбинатлари, жун заводлари, пиллани қайта ишловчи заводлар ва бошқалар), қайта ишловчи ва тайёр, охириги маҳсулотларини истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар ва хизматлар киради. Бундан ташқари ушбу жараёнларга хизмат кўрсатувчи ишлаб чиқариш ва ижтимоий инфратузилма ҳам унинг таркибига киради.

Худуд агросаноат мажмуаси эса маълум, бир худуд (иқтисодий худудлар, вилоятлар, воҳалар, баъзан туманлар) доирасида амал қилади. Уларнинг таркибига айрим корхона ва тармоқлар (республика мақомига эга бўлган, мамлакатнинг барча худудлари учун хизмат кўрсатадиган) кирмаслиги мумкин. Масалан, агарда трактор ёки комбайн ишлаб чиқарувчи завод ўша худудда жойлашмаган бўлса, регион агросаноат мажмуаси таркибга кирмайди.

2. Агросаноат мажмуасининг таркиби (тузилмаси)

Мамлакат агросаноат мажмуаси мураккаб таркибий тузилмага эга бўлиб, унинг таркиби 4 та соҳадан ташкил тапади. Иқтисодчи олимлар агросаноат мажмуасининг таркиби бўйича бир хил фикрга эга эмаслар. Агросаноат мажмуасининг ташкилий-иқтисодий масалаларига бағишланган юзлаб илмий мақолалар, монографиялар эълон қилинган ва диссертациялар ёзилган. Айрим олимлар агросаноат мажмуасининг таркиби 6 та, айримлари эса 5 та,

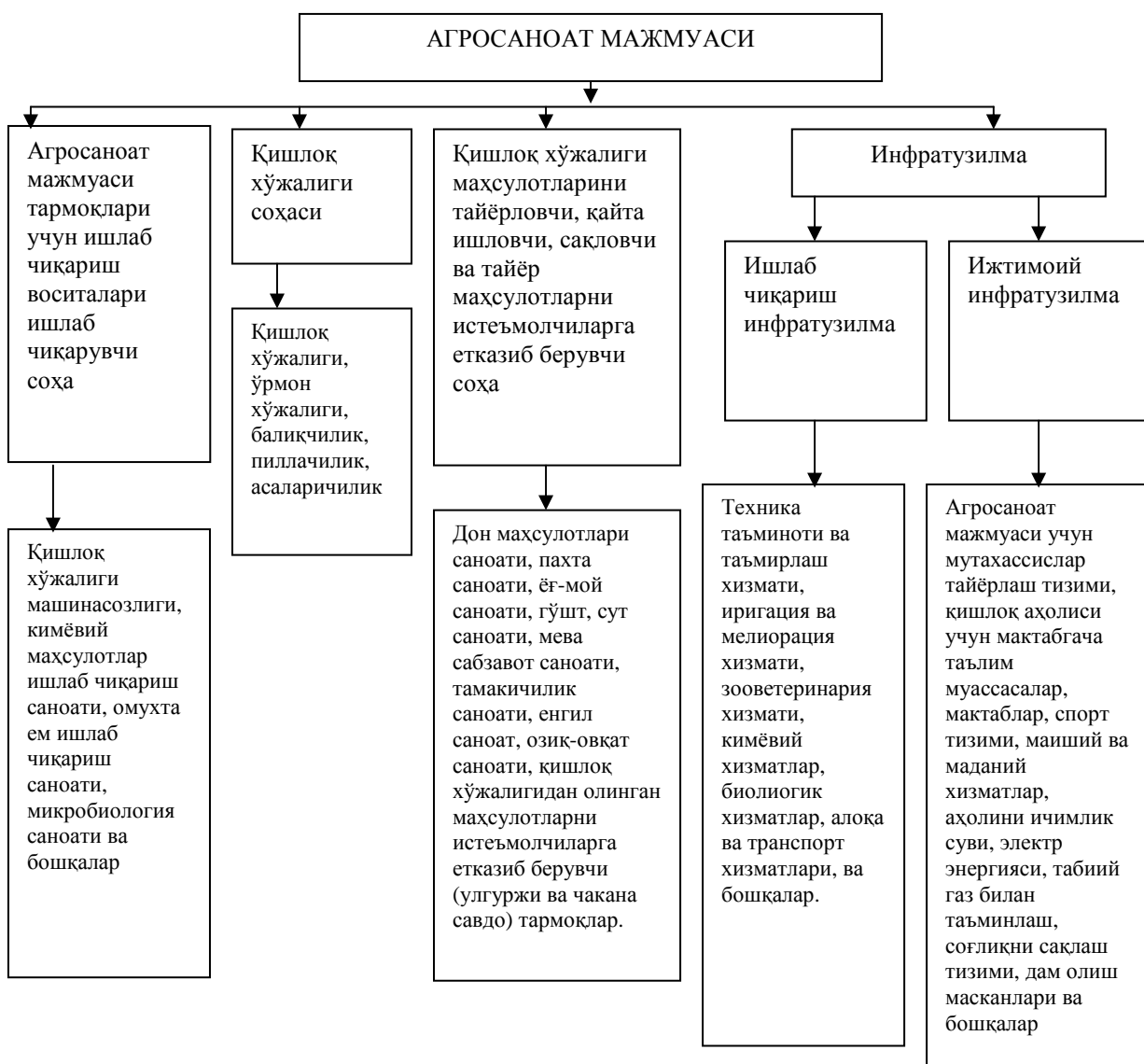
бир гуруҳи 4 та ва бошқа бировлари 3 та соҳадан иборат дейишган. Уларнинг ҳар бири агросаноат мажмуасини таркибини илмий изланишнинг мақсади бўйича изоҳлаган. Агросаноат мажмуасининг таркибини илмий асарларда белгиланган таснифини бирортасини инкор қилмаган ҳолда унинг таркибини 4 та соҳага бўлиб ўрганиш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз. Бу соҳалар қуйидагилардир.

Биринчи соҳа. Агросаноат мажмуаси тармоқлари (тизими) учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи соҳа. Бу соҳага агросаноат мажмуаси учун машина, трактор, комбайн, станоклар, ишчи машиналар ишлаб чиқарадиган машинасозлик, маъданли ўғит ва химикатлар ишлаб чиқарувчи кимё саноати, чорвачилик учун омихта ем ишлаб чиқарувчи корхоналар, қишлоқ хўжалиги экинлари ва чорва моллари учун дори-дармон ишлаб чиқарувчи ихтисослашган корхоналар кабилар киради.

Иккинчи соҳа. Қишлоқ хўжалигининг ўзи. Бу соҳа агросаноат мажмуасининг асосини, ядросини ташкил этади ва мажмуанинг башқа соҳасига кировчи тармоқлар асосан шу тармоқ маҳсулотлари асосида фаолият юртадилар ёки хизмат кўрсатадилар. Қишлоқ хўжалиги ўз навбатида ўсимликчилик ва чорвачилик тармоқларига бўлинади. Бундан ташқари агросаноат мажмуасининг иккинчи соҳасига, пиллачилик, асаларичилик, қисман ўрмончилик (табиий озиқ-овқат ва доривор ўсимликлар етиштириш) ҳамда балиқчилик киради.

Учинчи соҳа. Бу соҳа - қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёрловчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар йиғиндисидан иборат. Озиқ-овқат саноати, пахта заводлари, гўшт, сут заводлари, мева шарбатлари чиқарувчи заводлар, ёғ-мой заводлари, жунни, каноппи, пиллани қайта ишлаш заводлари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини ёки уларни қайта ишлаш натижасида олинган маҳсулотларни сақлайдиган корхоналар, уларни сотиш билан шуғулланувчи корхоналар шу соҳанинг таркибини ташкил этади.

Тўртинчи соҳа. Бу соҳа - агросаноат мажмуаси инфратузилмасидан иборат. Агросаноат мажмуаси инфратузилмаси жуда мураккаб таркибга эга. Шу билан биргаликда уларнинг айримлари ўз хизмат хусусиятига кўра ишлаб чиқариш ҳамда ижтимоий инфратузилма таркибига кириши мумкин. Шунга қарамасдан иқтисодий таҳлил қилишнинг, қарорлар қабул қилиш учун зурур сифатли маълумотларни олиш учун уни таснифлаш мақсадга мувофиқ. Инфратузилманинг ўзи иккига бўлинади. Биринчи қисми ишлаб чиқариш инфратузилмаси бўлса, иккинчи қисми ижтимоий инфратузилмадир. Мамлакат агросаноат мажмуасининг умумий кўринишини кўйидагича ифодалаш мумкин:

1-чизма. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг таркиби

Ана шу 4 та соҳага кирувчи тармоқлар бирлашиб, мамлакатнинг ягона агросаноат мажмуасини ташкил этади. Агросаноат мажмуасининг таркиби жуда мураккаб бўлиб, у турли омиллар таъсирида даврлар ўтиши билан ўзгариб, такомиллашиб боради. Мамлакат иқтисодиётининг ривожланиши натижасида талаб ва таклиф асосида айрим тармоқлар, соҳалар йўқ бўлиб бошқалари шаклланади ва ривожланади. Агросаноат мажмуасининг таркибини ўзгаришига қишлоқ хўжалиги фаол таъсир кўрсатади. Мамлакат қишлоқ хўжалиги таркибида юз берадиган ўзгаришлар агросаноат мажмуаси таркибининг ўзгаришига олиб келади. Мамлакат агросаноат мажмуаси таркибига жаҳон бозорида қишлоқ хўжалиги маҳсулотларига бўлган конъюктуранинг ўзгариши ҳам таъсир кўрсатади. Анъанавий қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштираётган ҳудудларда турли сабабларга кўра таркибий ўзгаришлар юз бериб туради. Чунки бозор қонуниятларига кўра ҳар бир давлат ишлаб чиқариш таркибини шакллантираётганда ўзининг абсолют ва нисбий устунлигини аниқлаб олиши лозим. Акс ҳолда рақобатда енгиледи ва бу кўплаб иқтисодий ва ижтимоий муаммоларни юзага чиқаради. Шу сабабли қишлоқ хўжалигида доимий равишда ихтисослашиш жараёни такомиллашиб боради. Бу эса ўз навбатида мамлакат ёки ҳудуд агросаноат мажмуаси таркибини такомиллашишига олиб келади. Агросаноат мажмуасининг таркибининг ўзгаришига олиб келадиган сабаблардан яна бири табиий-иқлим шароитларида юз берадиган ўзгаришлардир. Табиий-иқлим шароитларнинг ўзгариши қишлоқ хўжалигининг ишлаб чиқариш таркибида ўзгаришлар юз беришини талаб қилади. Чунки минтақадаги табиий-иқлим шароити айрим қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари етиштиришни умуман ёки қисман чеклаб қўяди. Табиий-иқлим шароит қишлоқ хўжалигининг айрим маҳсулотларини етиштириш учун ноқулай бўлса бу муаммони иссиқхоналар ёрдамида ҳал этиш мумкин. Лекин бу маҳсулотларнинг таннархи нисбатан юқори бўлади ва бунинг иқтисодий натижаларга таъсири одатда салбий бўлади. Агросаноат мажмуасининг

таркибига фан, техника ва технологиянинг таъсири ҳам катта. Фан, техника ва технологиянинг ривожланиши одатда мамлакат агросаноат мажмуаси таркибига ижобий таъсир кўрсатади. Иқтисодиётнинг ривожланиш қонуниятлари таъсирида агросаноат мажмуасининг таркиби такомиллашиб боради. Ўзбекистон Республикасида асосий эътибор агросаноат мажмуасининг биринчи соҳасининг имкон даражасида ривожлантиришга қаратиш мақсадга мувофиқ. Чунки Ўзбекистон Республикасида қишлоқ хўжалиги техникалари, қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган, сақлайдиган соҳаларга техникаларига талаб катта. Ҳозирги кунда республика агросаноат мажмуаси ушбу техникаларнинг салмоқли бир қисмини хориждан келтиришга мажбур бўлмоқда. Ушбу техникаларга бўлган талабнинг импортга қарамлиги мамлакат агросаноат мажмуасининг иқтисодий самарадорлигига таъсир кўрсатади.

Республика агросаноат мажмуасида алоҳида эътибор унинг инфратузилмасига қаратилиши мажмуанинг самарадорлигини янада оширишга хизмат қилади.

3. Агросаноат мажмуасининг мамлакат иқтисодиётидаги ўрни

Мамлакат иқтисодиётида агросаноат мажмуасининг аҳамияти ва ўрни жуда катта. Унинг ўрни энг аввало мамлакат ялпи ички маҳсулотидаги салмоғи билан белгиланади. Бугунги кунда мамлакатда яратилаётган ялпи ички маҳсулотнинг 50 фоизидан кўпроғи агросаноат мажмуасида ишлаб чиқарилади. Мажмуанинг аҳамияти энг аввало унинг ишлаб чиқараётган маҳсулотларнинг қиммати билан белгиланади. Гап шундаки, агросаноат мажмуасининг охириги маҳсулоти инсонлар кундалик истеъмолига қаратилган озиқ-овқат ва инсонларнинг шахсий кийим-кечаклари, уй-рўзғор буюмлари ҳисобланади. Мамлакат агросаноат мажмуасида озиқ-овқатнинг 99

фоизидан кўпроғи етиштирилади. Мажмуа мамалакатнинг озиқ-овқат хавфсизлигини таъминлайди.

Республика аграсаноат мажмуаси экспортбоп маҳсулотлар етиштиради ва мамлакат иқтисодиётини ривожлантириш учун зарур бўлган қаттиқ валюта тушумини таъминлашда фаол қатнашади. Мамлакат иқтисодиётига тушаётган қаттиқ валюта иқтисодий ислохотларни чуқурлаштиришга, иқтисодиётда чуқур таркибий ўзгаришлар қилишга, юрт хавфсизлигини таъминлашга, ижтимоий соҳаларни ривожлантириш мақсадларига сарфланади. Ҳозирда қаттиқ валютанинг 60 фоиздан кўпроғи шу мажмуа маҳсулотларини сотишдан тушади. 2005 йил натижаларига кўра мамлакатнинг ташқи савдосидан тушган қаттиқ валютанинг 19 фоиздан кўпроғи пахта толасини сотишдан олинди.

Агросаноат мажмуаси мамлакатда мавжуд ижтимоий муаммоларни юмшатишда асосий ролни ўйнайди. Мажмуа аҳоли учун иш жойлари беради. Мамлакатда олиб борилаётган иқтисодий ислохотларнинг мақсадига тўхталиб Ўзбекистон Республикаси Президенти И.Каримов – “Саноат ва қишлоқ хўжалигини ривожлантириш, тадбиркорликни қўллаб-қувватлаш, кичик ва хусусий бизнес вакилларига кенг йўл очиб бериш, уларнинг олдидаги тўсиқ-қовларни олиб ташлаш, ижтимоий муаммолар, айниқса, ишсизлик масаласига алоҳида эътибор қаратишимиз зарур” * деган эди.

Ўзбекистон Республикаси аҳолиси 2005 йилнинг 1 сентябр ҳолатига 26 млн. кишини ташкил этди. Мамлакат аҳолисининг ўртача ёши нисбатан ёш ҳисобланади. Аҳолининг 60 фоизидан кўпроғи ўсмир ва ёшларни ташкил этади. Бу ҳолат мамлакат иқтисодиёти олдида янги муаммоларни келтириб чиқаради. Чунки нисбатан ёш аҳолига эга бўлиш аҳолининг табиий ўсига нисбатан меҳнат ресурсларининг тез ўсишига олиб келади. Масалан, республика аҳолисининг табиий ўсиши 2000-2004 йилларда йилига ўртача 1,27 фоизни ташкил этган ҳолда меҳнат ресурслари шу йиллари ичида 2,3

---

* Каримов Ислом. Ватанимизнинг тинчлиги ва хавфсизлиги ўз қудратимизга, халқимизнинг ҳамжиҳатлиги ва букулмас иродасига боғлиқ. -Т.: “Ўзбекистон”, 2004.-32 б.

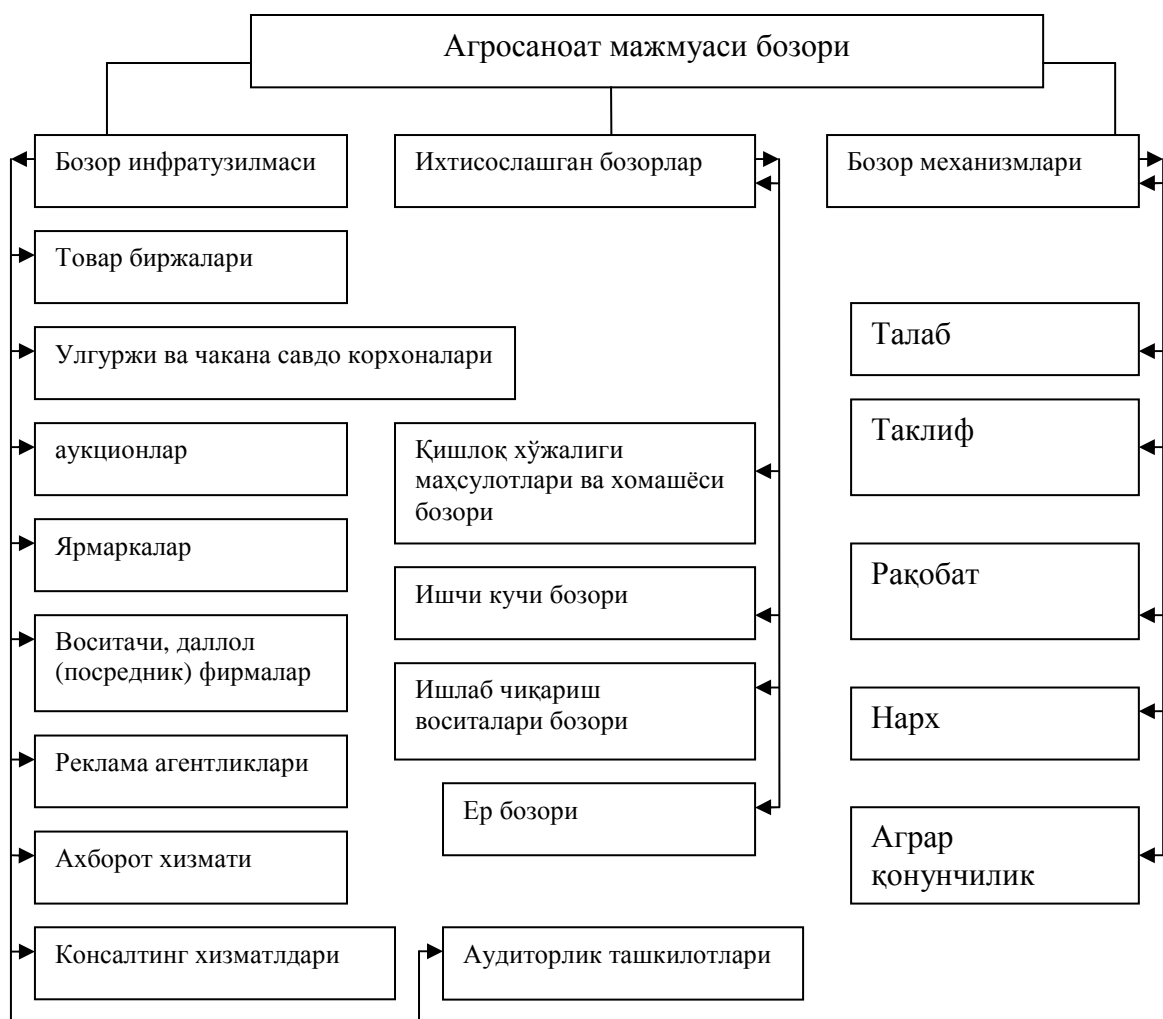
фоизга ошган. Натижада аҳолининг меҳнат ёшига тўлганларини иш билан таъминлашни яхшилаш зарурати туғилади. Ўзбекистон Республикаси меҳнат ресурсларининг иқтисодиётда банд бўлганларининг 75 фоизига яқини агросаноат мажмуасида ишлайди.

Мамлакат иқтисодиётидаги асосий тармоқлар шу мажмуага кирганлиги сабабли асосий фондларнинг (активларнинг) катта қисми агросаноат мажмуасида фалоият кўрсатади. Ўзбекистон Республикаси иқтисодиётининг жуда катта ресурслари агросаноат мажмуаси тармоқларида жойлашганлиги унинг аҳамиятини янада оширади. Бу ресурсларни такрор ишлаб чиқариш, мамлакат агросаноат мажмумасининг ривожланиши, аҳолининг турмуш даражасини ошириш тўғридан - тўғри шу мажмуанинг фаолияти билан боғлиқ.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуасининг фаолияти самарали бўлса, ҳалқнинг турмуш даражаси юқори бўлади ёки аксинча. Шу сабабли агросаноат мажмуасини ривожлантириш республика иқтисодиётининг устувор йўналишларидан бири сифатида белгиланган.

Республика агросаноат мажмуаси мустақиллик йилларида чуқур таркибий, ҳуқуқий, иқтисодий ва ижтимоий ислоҳотларни бошдан кечирди. Олиб борилган ислоҳотлар натижасида бозор муносабатлари ривожлана бошлади.

Бозор муносабатларининг ривожланиши бозорнинг таркибини белгилайди. Бозорнинг таркибининг шаклланиши кўплаб омилларга боғлиқ. Жамладан, мулк шакли ва ҳўжалик юритиш усуллари, товар ишлаб чиқарувчилар ва уларни истеъмол қилувчилар сони, баҳоларни назорат қилиш даражаси, тармоққа кириш ва чиқишда қўйиладиган тўсиқлар, муносабатларнинг ривожланганлик даражаси, давлат сиёсати ва бошқалар бозорнинг таркибига таъсир кўрсатади. Агросаноат мажмуаси бозори таркиби қуйидагича ифодаланади.

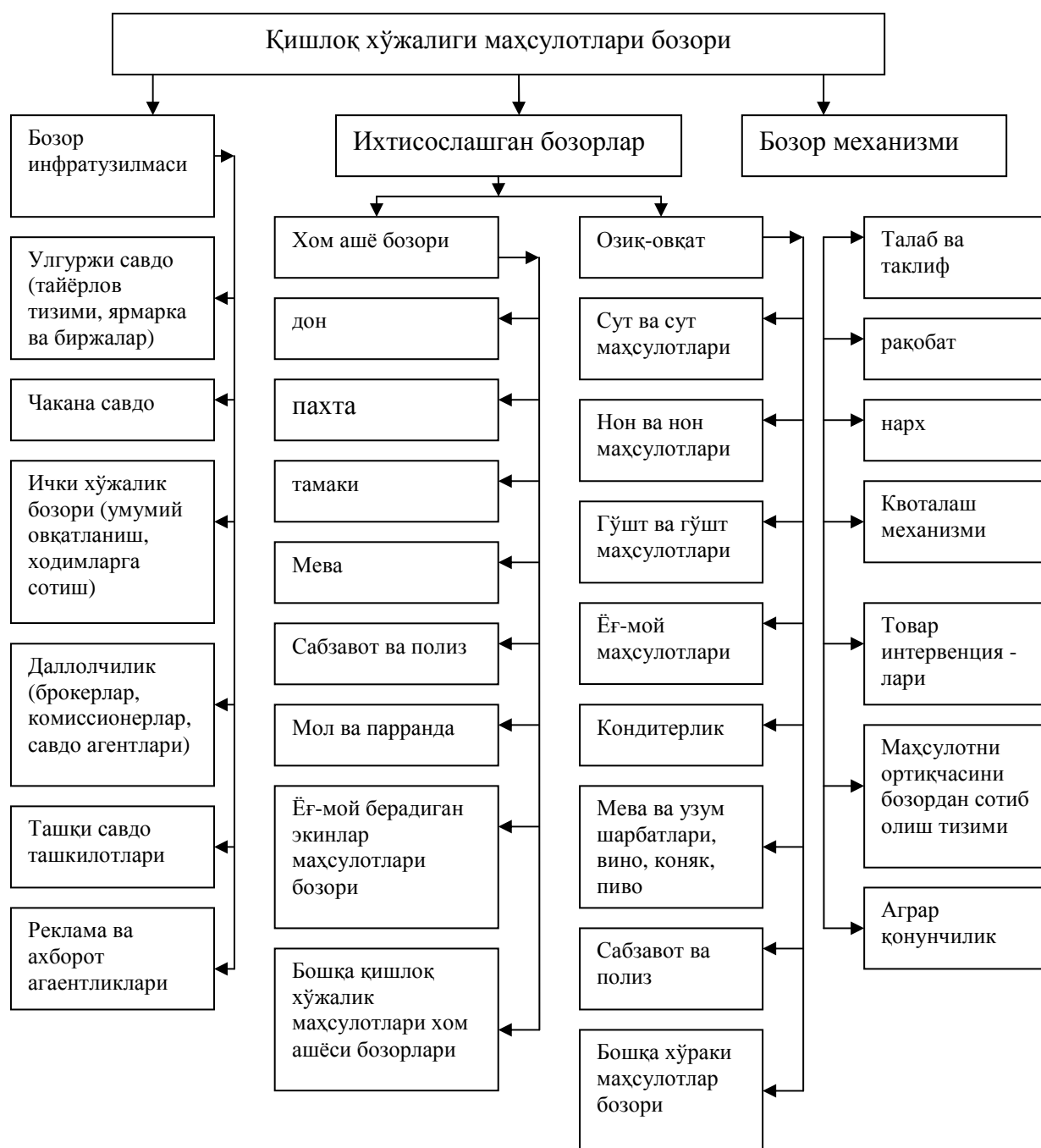

2-чизма. Агросаноат мажмуаси бозори таркиби

Иқтисодий адабиётларда бозорнинг амал қилиш механизмлари, унга давлатнинг аралашуви даражасига қараб уч турдаги бозор типи фарқланган. Буларга: ривожланмаган бозор; эркин бозор ва тартибга солиниб туриладиган бозорлар киради. Ривожланмаган бозор – бу бозорда олди-сотди жараёнлари кучли ривожланмаган, одатда оддий товар айрибошлаш жараёни юз беради. Бу бозорда товарларнинг натурал айрибошланиши (бартер) кўпроқ амалга оширилади. Бу бозор тўйинмаган ҳисобланади. Эркин бозор – бу рақобатли бозор ҳисобланади. Бу бозорда жуда кўплаб кичик ва катта товар ишлаб чиқарувчилар иштирок этади ва уларнинг бирортаси ушбу товар нарҳини ўзгартиришга сезиларли таъсир эта олмайди. Товарлар эркин сотилади. Амалиётда бундай бозорлар кам учрайди. Тартибга солиб туриладиган бозор

– бу бозорнинг фаолиятига ҳуқуқий, иқтисодий ва ташкилий чора-тадбирлар билан давлат аралашиб (тартибга солиб) туради.

Ўзбекистон Республикаси бозор муносабатларига ўтиш жараёнида давлат асосий ташаббускор тамойилига амал қилмоқда. Республикада қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари бозори тез ривожланиб бормоқда. Қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ҳам ашёси ва озиқ – овқат бозорини таркибини қуйидагича ифодалаш мумкин. (3-чизма)

4. Агросаноат мажмуасини ривожлантиришнинг асосий йўналишлари

Агросаноат мажмуасини ривожлантириш ҳар қандай давлатнинг, шу жумладан, Ўзбекистон Республикаси иқтисодий сиёсатининг устувор йўналишларидан биридир. Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси иқтисодиётнинг нисбатан яхши ривожланган соҳаси ҳисобланади. Унинг мамлакат ҳаёти учун иқтисодий ва ижтимоий аҳамияти жуда катта. Чунки бу соҳа катта молиявий ресурслар талаб қилмасдан катта самара бера оладиган соҳадир. Бошқа тармоқларни ташкил этиш ва ривожлантириш, ўз навбатида, катта молиявий ва янги соҳада ихтисослашган асосий воситалар, меҳнат ресурсларининг бўлишини талаб қилади. Агросаноат мажмуаси эса, Ўзбекистон Республикасининг тарихан мавжуд бўлган ва ривожланган соҳаларидан бири ҳисобланади. Мамлакат аҳолиси жуда қадим даврлардан қишлоқ хўжалиги билан шуғулланиб келади. Мамлакат аҳолиси қишлоқ хўжалигини юритишда жуда катта малакага эга. Табиий-иқлим шароитлари қишлоқ хўжалиги учун қулай минтақалардан ҳисобланади. Шу сабабли ҳам агросаноат мажмуасини ривожлантириш Ўзбекистон Республикаси учун энг муҳим устувор йўналишлардан бири қилиб белгиланган.

1991-2006 йиллар ичида мамлакатимиз иқтисодиётида чуқур сифат ўзгаришлар юз берди. Мамлакат кучли ижтимоий ҳимояга асосланган бозор иқтисодиётига ўтиш йўлидан бормоқда. Шу йиллар ичида мамлакат агросаноат мажмуасини бозор иқтисодиёти талаблари асосида ривожлантиришни таъминлайдиган ҳуқуқий база яратилди ва такомиллаштирилиб борилмоқда. Агросаноат мажмуасида давлатнинг улуши минималлаштирилди ва новдавлат сектор ҳал қилувчи асосий кучга айланди. Ҳозирда мамлакат қишлоқ хўжалигида етиштирилаётган ялпи маҳсулотнинг 99 фоиздан кўпроғи нодавлат секторида ишлаб чиқарилмоқда. Қишлоқ

хўжалигида хусусий мулкка (ердан ташқари) асосланган фермер ва дехқон хўжаликлари ташкил топди ва улар жадал ривожланиб бормоқдалар. 2003 йилнинг 1 январига келиб мамлакат қишлоқ хўжалигида жами бўлиб 77 мингта фермер хўжалиги фаолият кўрсатиб турган бўлса 2006 йилнинг 1 январ ҳолатига фермер хўжаликлари сони 125,7 минг, 1 июнига келиб 189,6 мингтани ташкил этди. Олиб борилган чуқур ислохотлар натижасида мамлакатда дон етиштириш ҳажми кескин кўпайди. Агарда 1992 йилда жами бўлиб 2,2 млн. тонна дон етиштирилган бўлса, 2002 йилга келиб бу кўрсаткич 5,4 млн. тоннани, 2005 йилда 6008,8 минг, 2006 йилда 6,1 млн. тоннани ташкил этди. Шу йиллар ичида Ўзбекистон Республикаси қишлоқ хўжалигида олдин кўп миқдорда етиштирилмаган мойли ўсимликлар маҳсулотлари, қанд лавлаги ишлаб чиқариш кўпайтирилди. Мева, савзавот ва полиз маҳсулотлари етиштириш ҳам кескин кўпаймоқда. Чорвачилик тармоғи ривожланиши эса, аксинча, қониқарли ҳолатда эмас. Сут, гўшт, етиштириш 2000 йилда 1990 йил даражасида бўлди, тухум етиштириш эса ҳажман 3 мартадан ортиқроққа камайиб кетди. 2005 йилга келиб 1991 йилга нисбатан қорамоллар бош сони 16,4 фоизга, етиштирилаётган гўшт 17,4 фоизга, сут 14,6 фоизга ва тухум ишлаб чиқариш 9,6 фоизга кўпайди.

Республикада 1991-1996 йилларда чорва моллари бош сони 12-17 фоизга камайиб кетди. Республикада бу ҳолатга ўз вақтида тўғри баҳо берилди ва чорва моллари бош сонини кўпайтириш чоралари кўрилди. Натижада 1998 йилдан бошлаб чорва моллари бош сони ўса бошлади. Собиқ иттифок таркибида бўлган республикаларнинг барчасида мустақилликка эришгандан кейин чорва моллари бош сони кескин камайиб кетди.

Республика Президенти, ҳукумати чорвачилик тармоғининг кескин камайиши энг аввало аҳолининг турмуш даражасига таъсир қилишини ҳисобга олиб, соҳада иқтисодий ислохотларни чуқурлаштирди. Бу тадбирлар натижасида республикада чорва молларининг бош сони кескин камайиб кетишга йўл қўйилмади. Шунга қармасдан уларнинг бош сонини янада кўпайтириш зарурати бор.

Республика қишлоқ хўжалигида мавжуд чорва молларнинг зоти кейинги йилларда яхшиланган эмас. Бу борада жуда катта ишлар қилиниши лозим. Мамлакатда чорва молларининг бош сонини кўпайтириш, уларнинг янги, сермахсул зотларини яратиш ёки сотиб олиш, чорвачиликнинг ем – хашак базасини мустаҳкамлаш зарурати бор. Чорвачиликнинг моддий-техника базасини мустаҳкамлаш ва янги технологиялар жорий этиш бугунги кун талабидир.

Кейинги 2000-2006 йилларда умуман, мамлакат қишлоқ хўжалиги ялпи маҳсулотини ишлаб чиқариш йилига 4,5 -6 фоиздан кўпроқ ўсмоқда. 2004-2005 йилларда бу кўрсаткич мос равишда 10,1 ва 7,0 фоизни ташкил этди.

Ўзбекистон Республикаси агросаноат мажмуаси тармоқлари олдида қуйдаги асосий мақсадли вазифалар турибди.

- Маҳсулотлар миқдорини кўпайтириш ва ассортиментини яхшилаш. Бу борада катта ишлар амалга оширилиши лозим. Чунки мамлакат аҳолисини озиқ-овқат маҳсулотлари билан тиббиёт меъёрига мос равишда таъминланиш даражаси ҳали анча паст. Айниқса, чорвачилик маҳсулотлари етиштиришни кескин кўпайтириш талаб қилинади. Мамлакатда дон етиштиришни 10-12 млн. таннага етказиш, гўшт, сут етиштиришни энг камида икки, тухум етиштиришни 3 мартага кўпайтириш талаб қилинади. Албатта физиологик меъёр (энергия олиш) нуқтаи назаридан озиқ-овқат муаммоси мамлакатда тўлиқ ҳал этилган. Аммо озиқ-овқат маҳсулотлари ишлаб чиқариш ижтимоий – иқтисодий томондан баҳоланганда катта муаммо бўлиб турибди. Гап шундаки, физиологик меъёр бўйича олинаётган энергия қайси маҳсулотларни истеъмол қилиш эвазига ҳосил бўлмоқда, деган савол туғилади. Ҳозирда мамлакат аҳолиси озиқ – овқатдан олинаётган энергиянинг асосий қисми нон ва нон маҳсулотлари, картошка, углеводлар ва меваларни истеъмол қилишдан олинмоқда. Инсон организми талаб даражасида мўътадил фаолият кўрсатиши учун эса баланслашган озиқ-овқат маҳсулотлари истеъмол қилиш талаб этилади. Республикада бу маҳсулотлардан жон бошига қанчадан истеъмол қилинишини кўрсатувчи махсус меъёр ҳам ишлаб чиқилган. Бу

борада, яъни баланслашган озиқ–овқат истеъмол қилишда, ҳали жиддий камчиликлар мавжуд. Айниқса, чорвачилик, асаларичилик, балик маҳсулотларига бўлган талаб катта бўлишига қарамасдан шу маҳсулотлар билан аҳоли қониқарсиз ҳолда таъминланган. Шу жиҳатдан мамлакатда ер, сув, меҳнат ва бошқа ресурслардан фойдаланишнинг энг самарали йўллари топиш, фан, техника ва технологиянинг энг илғор ютуқларини ишлаб чиқаришга қўллаш орқали қишлоқ хўжалик маҳсулотлари етиштириш ва улардан тайёр маҳсулотлар ишлаб чиқаришни кўпайтириш, ассортиментини яхшилаш агросаноат мажмуасининг бош вазифаларидан биридир. Агарда ер юзи аҳолисининг 2 млрд.га яқини очлик, тўйиб овқат емаслик ва ичимлик сув танқислиги шароитда яшаётганини ҳисобга олсак, бу муаммо ниҳоятда муҳимлиги аёнлашади. Бундан ташқари ер юзи аҳолиси, жумладан, Ўзбекистон Республикаси аҳолиси ҳам кўпайиб бормоқда. Ҳисоб-китобларга қараганда, 2030 йилга бориб Республика аҳолиси 46-млн. кишини ташкил этар экан.

- Ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг таннархи паст бўлишини таъминлаш. Бу жуда долзарб муаммолардан бири бўлиб, бозор иқтисодиёти талабидан келиб чиқади. Бозорда рақобатга бардош бериш учун етиштирилаётган маҳсулотлар ҳам сифатли, ҳам арзон бўлиши керак. Бозорда талаб ва таклиф қонуни талаблари натижасида шаклланган нархдан етиштирилаётган маҳсулот таннархи арзон бўлиши талаб қилинади. Маҳсулотлар таннархининг арзон бўлиши маълум даражада ижтимоий масалаларни ҳам тўғри ҳал этилишига хизмат қилади. Шунингдек, маҳсулотлар таннархининг паст бўлиши уларнинг нархини пасайишига олиб келишига асос бўлиб хизмат қилади. Бу, аҳолининг маҳсулотларни сотиб олиш имкониятларини кенгайтиради, турмуш даражасини оширади, ишлаб чиқарувчиларнинг эса фойдаси кўпайишини таъминлайди. Натижада корхоналарнинг давлат бюджетига тўловлари ва солиқларнинг умумий миқдори кўп бўлишига олиб келади. Бу эса мамлакат иқтисодиётини кучайтиради ва янада тез ривожланиш имкониятларини яратади.

Кейинги йиллардаги мамлакатда олиб борилган нарх сиёсати натижасида қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий имкониятлари анча чекланиб қолди. Саноат маҳсулотларига эркин нархлар сиёсати олиб борилди ва натижада қишлоқ хўжалиги сотиб олаётган ўғит, ёқилғи–мойлаш материаллари, техника, уларни бутловчи қисмлари нархлари 14 йил (1991-2005) ичида 1400 марта ва ундан кўпроққа ошди. Қишлоқ хўжалигининг асосий маҳсулотлари бўлган пахта ва донга нархлар эса 24-50 марта ошди, холос. Нархларнинг бундай ҳолатда шаклланиши (нарх паритетининг бузилиши) қишлоқ хўжалиги корхоналарининг иқтисодий имкониятларининг чекланишига сабаб бўлади ва бу ҳолат, ўз навбатида, қишлоқ хўжалиги корхоналарида кўплаб бошқа муаммоларнинг юзага келишига сабаб бўлмоқда. Қишлоқ хўжалиги корхоналарининг бу ҳолати, ўз навбатида, умуман, мамлакат агросаноат мажмуасининг жадал ривожланишига тўсқинлик қилмоқда. Шу сабабли ҳам етиштирилаётган маҳсулотлар бирлиги таннархини имкон даражасида пасайтириш агросаноат мажмуасини асосий вазибаларининг иккинчиси ҳисобланади.

- Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқларида, айниқса, қишлоқ хўжалигида, меҳнат унумдорлигини ошириш. Маълумки меҳнат унумдорлигининг юқори бўлиши жуда катта ижобий натижаларга олиб келади. Меҳнат унумдорлигининг ошиши маҳсулот таннархи нисбатан паст бўлишини, катта миқдордаги ресурслар тежалишини таъминлайди. Қишлоқ хўжалигидан меҳнат ресурсларининг бўшашига олиб келади. Қишлоқ хўжалигидан бўшаган меҳнат ресурслари нисбатан кўп малака ва билим талаб қиладиган саноатнинг турли саҳоларида ишлаши учун имкониятлар туғилади. Натижада мамлакат меҳнат ресурсларининг сифат даражаси ошади. Бу эса энг катта бойлик ҳисобланади.

Ривожланган давлатлар таржибалари шуни кўрсатадики, бизда меҳнат унумдорлигини ошириш имкониятлари жуда катта. Масалан: АҚШ, Германия, Голландия каби ривожланган давлатларда қишлоқ хўжалигида банд бўлган бир ходим мамлакат аҳолисининг 90-110 тасига етарли маҳсулот

ишлаб чиқарилади. Бизда бу кўрсаткич 9-12 тани ташкил этади. Албатта, ривожланган давлатлар агросаноат мажмуаси таркибида асосий меҳнат ресурслари агросаноат мажмуасининг қишлоқ хўжалигига хизмат қиладиган ёки қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини қайта ишлайдиган соҳаларда банд. Агар умуман, агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ҳисобга олсак, юқоридаги нисбатнинг фарқи камайади. Шунга қармасдан ривожланган давлатлар ва Ўзбекистон қишлоқ хўжалигидаги меҳнат унумдорлигининг даражаси ўртасидаги фарқ жуда катта. Шу сабабларга кўра, мамлакат агросаноат мажмуасида меҳнат унумдорлигини ошириш энг муҳим вазифалардан бири бўлиб қолади. Бозор иқтисодиёти шароитида рақобатда ютиб чиқиш ва барқарор ривожланиш учун меҳнат унумдорлигини оширишга эътиборни кучайтириш лозим.

- Мажмуа тармоқларининг бир-бири билан мутаносиб ҳолда ривожланишни таъминлаш. Бу жуда катта назарий ва амалий аҳамиятга эга вазифалардан биридир. Ҳозирда мамлакат агросаноат мажмуасининг биринчи соҳаси - агросаноат мажмуаси тармоқлари учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқларнинг мавжудлиги ва борларининг ривожланиш даражаси талабдагидан жуда паст. Натижада, республика қишлоқ хўжалигида ишлатилаётган тракторларнинг катта қисми, комбайнлар, юк автомобилларининг юз фоизи импорт эвазига қопланади. Мамлакатда трактор, пахта териш машинаси ва қатор қишлоқ хўжалиги учун зарур ишчи машиналар ишлаб чиқаришга етарлича имконият бор. Шу сабабли ана шу тармоқларни ривожлантиришга энг устувор йўналишлардан бир сифатида қаралмоқда.

Қишлоқ хўжалигида етиштирилган маҳсулотларнинг нобуд бўлмаслиги жиҳатидан уларни тайёрловчи, қайта ишловчи, сақловчи ва истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқ ва хизматларнинг мавжудлигига, уларнинг жиҳозланишига ва бир меъёردа етарли қувват билан ишлашига боғлиқ. Ҳозирда қишлоқ хўжалигида етиштирилган айрим маҳсулотнинг катта бир қисми ана шу тармоқларидаги камчиликлар сабабли нобуд бўлмоқда. Бу эса

ишлаб чиқариш ресурлари, маҳсулотлар тақчиллиги шароитида йўл қўйиб бўлмайдиган йўқотишдир. Айниқса помидор, узум, олма каби маҳсулотлар пишган пайтда уларни тайёрловчи, сақловчи ва қайта ишловчи ташкилотлар қувватининг етишмаслиги бунга сабаб бўлмоқда. Баъзи ҳолларда мавжуд қувватлардан фойдаланиш даражасининг пастлиги ҳам иқтисодиётга катта зарар келтиради. Масалан, ҳозирда гўштни қайта ишлаш саноати ўз қувватидан йил давомида 5-18 фоизга фойдаланмоқда. Бу, ўз навбатидан ишлаб чиқариш самарадорлигини пасайишига, мавжуд ресурсларнинг бекор туриб қолишига олиб келади.

Умуман олганда, агросаноат мажмуаси тармоқларини бир–бирига мутаносиб ривожлантириш жуда мураккаб бўлсада, бу масалага эътиборсиз бўлиш мумкин эмас. Уни оқилона ҳал этиш иқтисодий сиёсатнинг энг муҳим вазифаларидан биридир.

- Бозор муносабатларини янада чуқурлаштириш, маҳсулот экспортини кўпайтириш, хорижий давлатларнинг илғор таржибасини ўрганиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кадрлар малакасини, билимини ошириш меҳнаткашларнинг турмуш шароитларини юксалтириш масалалари ҳам мажмуанинг муҳим вазифалари ҳисобланади.

- Аҳолининг (мажмуада банд бўлганларнинг) турмуш даражасини кўтариш, қишлоқ жойларда яшаш шароитларини яхшилаш. Бу вазифани бажаришга мамлакат Президенти, ҳукумати томонидан алоҳида эътибор берилмоқда. Мустақилликнинг дастлабки йилларидаёқ қишлоқ аҳолисининг турмуш шароитини кўтариш, уларни иш билан таъминлашни яхшилаш мақсадида аҳолига 650 минг гектардан кўпроқ ер тарқатилиб берилди. Ўзбекистон Республикасида 82 фоиз уй хўжаликларининг томорқа ери бор. Қишлоқ хўжалигида 97 фоиз уй хўжалигининг қишлоқ хўжалиги мақсадларида ишлатишга яроқли ерлари мавжуд. Қишлоқ хўжалигида уй хўжаликлари учун ажратилган ерларнинг 60 фоизи қишлоқ хўжалиги мақсадлари учун ишлатилмоқда. Бу кўрсаткични 90 фоиздан ошириш қўшимча равишда кўплаб миқдорда қишлоқ хўжалиги маҳсулотлари ишлаб

чиқариш имконини беради. Уй хўжаликларига ажратилган ерлардан тўлиқ ва самарали фойдаланиш қишлоқ аҳолисининг турмуш даражасини ҳам кўтаради.

Қисқача хулосалар

Агросаноат интеграцияси қишлоқ хўжалигининг саноат тармоқлари билан ягона бир тизимга айналиши ёки қишлоқ хўжалиги билан саноатнинг бир организмга айналишини англатади. Агросаноат интеграцияси ривожланиши натижасида агросаноат мажмуаси вужудга келади. Агросаноат мажмуаси-қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини етиштириш, тайёрлаш, уларни қайта ишлаш, тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб бериш билан шуғулланувчи тармоқлар ва мажмуа тармоқларига хизмат кўрсатувчи соҳалар йиғиндисидир. Агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқлар учун ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар ва хизмат кўрсатувчи инфратузилма ҳам киради. Агросаноат мажмуаси тармоқлари 4 та соҳага бўлинади. Агросаноат мажмуаси биринчи соҳасига ишлаб чиқариш воситалари ишлаб чиқарувчи тармоқлар, иккинчи соҳасига қишлоқ хўжалиги, учинчи соҳасига қишлоқ хўжалиги маҳсулотларини тайёровчи, қайта ишловчи ва тайёр маҳсулотларни истеъмолчиларга етказиб берувчи тармоқлар, тўртинчи соҳасига инфратузилма киради. Инфратузилма ўзи икки гуруҳга бўлинади. Биринчи гуруҳга, ишлаб чиқариш инфратузилмаси иккинчи гуруҳга эса ижтимоий инфратузилма киради.

Агросаноат мажмуасининг ривожланганлик даражаси мамлакат иқтисодиётининг ривожланганлик даражасини белгилайди. Халқнинг турмуш даражаси асосан мамлакат агросаноат мажмуасининг ривожланганлик даражаси билан белгиланади.

Мамлакат агросаноат мажмуаси тармоқлари олдида қуйидаги асосий мақсадли вазифалар турибди: Биринчидан, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини ишлаб чиқаришнинг миқдорини кўпайтириш; иккинчидан

ишлаб чиқарилаётган маҳсулотларнинг сифати ва уларнинг ассортиментини яхшилаш; учинчидан, агросаноат мажмуаси тармоқларида меҳнат унумдорлиги ошириш; тўртинчидан, агросаноат мажмуаси маҳсулотларини таннархини пасайтириш; бешинчидан, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларнинг мутаносиб ривожланишини таъминлаш; олтинчидан, агросаноат мажмуаси тармоқларида бозор муносабатларини янада чуқурлаштиришдир. Маҳсулотлар ва хизматлар экспортини кўпайтириш, хорижий давлатларнинг илғор таржибасини ўрганиш ва ишлаб чиқаришга жорий қилиш, кадрлар малакасини, билимини ошириш, меҳнаткашларнинг турмуш шароитларни юксалтириш масалалари ҳам агросаноат мажмуасининг муҳим вазифалари ҳисобланади.

Республика агросаноат мажмуасининг салоҳиятли имкониятларидан максимал фойдаланишга эришиш иқтисодиётнинг устивор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Таянч иборалар

Баҳолар паритети, агросаноат мажмуасига кирувчи тармоқларни мутоносиб ривожлантириш, маҳсулот сифати, агросаноат интеграцияси, аграр сиёсат, агросаноат мажмуаси, иқтисодиёт, агросаноат мажмуаси таркиби, агросаноат мажмуасининг соҳалари, инфратузилма, ишлаб чиқариш инфратузилмаси, ижтимоий инфратузилмаси, иқтисодий қонунлар, иқтисодий муҳит, минтақа иқтисодиёти, тармоқларнинг мутаносиб ривожланиши, ижтимоий масалалар, аҳоли турмуш даражаси, меҳнат унумдорлиги, иқтисодий самара, ижтимоий самара, ишлаб чиқаришни интенсивлаштириш, барқарор иқтисодий ривожланиш, ишлаб чиқариш жараёнларини механизациялаштириш, кимёлаштириш, автоматлаштириш, меҳнатни қуролланиш даражаси, фонд билан таъминланиш даражаси, иқтисодий кўрсаткичлар, ялпи ички маҳсулот, меҳнат ресурслари, ер ва сув фонди, ишбилармонлик, хусусий тадбиркорлик, импорт, экспорт, миграция,

қишлоқ хўжалиги, қайта ишлаш саноати, сақлаш корхоналари, кимё саноати, чорвачилик, асаларичилик, балиқчилик, пиллачилик.

Адабиётлар рўйхати

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси: -Т.: Ўзбекистон 1999.- 32б.
2. Каримов И. А. Ўзбекистон буюк келажак сари.-Т.: Ўзбекистон, 1999.
3. Каримов И. А. Қишлоқ хўжалиги тарақиёти – тўкин ҳаёт манбаи. – Т.: Ўзбекистон, 1998.
4. Хакимов Р., Отақулов М., Юсупов Э., Юсупов М.С. Агросаноат мажмуаси иқтисодиёти. – (Ўқув қўлланма), -Т., ТДИУ, 2004.-160 б.
5. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Беркинов Б.Б., Хакимов Р., Юсупов М.С., Орипов М.А., Ўроқов Н.И. - Деҳқон ва фермер хўжаликлари иқтисоди – (Ўқув қўлланма), –Т.: ТДИУ, 2004. – 176 б.
6. Салимов Б.Т., Ҳамдамов Қ.С., Турсунхўжаев Т.Л., Тўрахўжаев Т.И., Ҳакимов Р.Х., Ўроқов Н.И, Арипов И.М. -Жаҳон қишлоқ хўжалиги. – (Ўқув қўлланма) – Т.: ТДИУ, 2004. – 128 б.
7. Абдуғаниев А., Абдуғаниев А.А. – Қишлоқ хўжалиги иқтисодиёти – (дарслик). – Т.: ТДИУ, 2004. – 304 б.
8. Экономика отраслей АПК / И.А.Минаков, Н.И.Куликов, О.В.Соколов и др.; Под ред. И.А.Минакова. – М.: КолосС, 2004. – 464с.- (Учебники и учеб. пособия для студентов высш. учун. заведений).

Интернет сайдлари:

1. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве. Учебник. 2004, <http://textbook.ru/catalogue/book/33320.html>
2. Петранева Г.А., Экономика и управление в сельском хозяйстве, Академия, 2003, <http://rbip.bookchamber.ru/description7897.htm>

3. Н.А. Попов «Основы рыночной агроэкономики и сельского предпринимательства», М: Тандем /ЭКМОС, 2002, <http://family.taukita.ru/item22219310.html>
4. Н.А.Попов. Экономика отраслей АПК. Курс лекций, 2002, <http://shopper.h1.ru/books.shtml?topic935&page1>
5. Н.Я.Коваленко, Экономика сельского хозяйства, М.: «ЮРКНИГА», 2004, <http://web.book.ru/cgi-bin/book.pl?page4&book88899>
6. www.bearingpoint.uz – Экономика Узбекистана.